

Tanja Todorović

Filozofski fakultet, Sveučilište Novi Sad
tanja.todorovic@ff.uns.ac.rs

Kritika ili afirmacija realnosti?

Sažetak

Marcuse, nasljednik filozofije njemačkog idealizma i marksizma, smatra da srž dijalektičkog kretanja predstavlja negativnost. Iz njegovog pristupa se vidi da nije moguće interpretirati kulturu kroz Marksov odnos baza-nadgradnja, gdje bi duhovno bilo naprosto slika materijalnog. Suвременa kultura koja postaje jednodimenzionalna opovrgava ovu tezu. Kultura, posredstvom medija, umjetnosti, obrazovanja može biti afirmativna, te prikrivati zablude postojećeg svijeta, ili kritička, raskrivati postojeće zablude i eventualno osmišljavati moguća rješenja problema. Radi se o tome da se svijet promijeni, ali ne nasilno, preko noći nego posredstvom medija kulture. Autorica u radu pokazuje koja je razlika suвременe kulture prema prethodnim razdobljima i da je uloga mislioca posredstvom različitih medija utjecati na preoblikovanje stvarnosti.

Ključne riječi: afirmacija, dijalektika, kritika, kultura, mediji.

Uvod

U različitim suvremenim medijima, na skoro svim društvenim mrežama, online vijestima i rubrikama postoji mogućnost da se različit sadržaj *kritizira* ili *afirmira*: „lajkanje“, „hartanje“, „dislajkanje“, „šeranje“ i dr. samo su neke od opcija koju publika ima. Pored tih opcija postoje mogućnosti da čitatelji i gledatelji glasaju, ostavljaju pozitivne ili negativne komentare koji drugi, također, imaju opciju komentirati, ali postoji i mogućnost da kreiraju vlastiti medijski prostor: Twitter, Instagram, Facebook, razni blogovi i stranice samo su neki od načina da se pojedinac javno izrazi. To znači da kritika ili afirmacija nije ono na čemu se završava odnos pojedinca prema određenom sadržaju, on također ima i neki svoj prostor gdje može izraziti i smisliti nešto novo. Ipak, u cijelom tom procesu i pluralizmu mišljenja i sadržaja, čini se da se gubi *važnost same vijesti*. Stavljajući se akcent na važnost toga što „masa“ misli o određenoj stvari. Istinitost vijesti odlazi u drugi plan i u tom levijatanu medija nije moguće uspostaviti logiku koja bi ga objasnila, obuhvatila i pokazala njegovu istinitost ili lažnost. Baudrillard je u tom kontekstu u pravu kada kaže da u horizontu simulacije nije samo svijet nestao već da je pitanje o njegovoj istinitosti u potpunosti odvedeno u drugi plan.²⁶ U simulaciji svi sudjeluju: kako kreatori vijesti, tako i oni koji ih čitaju, vrednuju i komentiraju. Važno je kako će se neka vijest iznijeti, u koje doba dana, s pitanjem što se naglašava, što se stavlja u drugi plan, ali je jednako tako važno kako će se ta vijest dalje prenijeti, označiti, opisati, prokomentirati... U cijelom tom procesu važno je i istu vijest pročitati iz nekoliko različitih uglova, stranica, iz nekoliko različitih izvora, prosljediti na nekoliko različitih mreža, s nekoliko različitih kometantra. Jedino je strašno ako je vijest *nezapažena*, ali ako ima dovoljan broj pozitivnih ili negativnih komentara, ona je postigla svoj cilj: pustila je korijenje u masu. Mišljenje je pluralizirano, „svatko ima pravo na svoje“ i djeluje da je svaka nada u to da će na kraju postojati neko mišljenje koje je važnije i istinitije od drugog izgubljena...

Upravo u ovakvom vremenu dužnost mislilaca je da vodi dijalog s tradicijom. Suvremeno društvo ima svoje odlike koje ga razgraničavaju u odnosu na prethodne epohe, međutim, ono ima i neke sličnosti s prethodnim epohama. Autori poput Marcusea su pokazali da kritika ne mora nužno imati negativan, pluralistički prizvuk. On je razlikovao *kritiku* od *kritizerstva*. Odnos prema suvremenim medijima izkazan u društvenim mrežama je neka vrsta kritizerstva: kritika radi kritike, iskazivanje vlastitog proizvoljnog mišljenja bez naznačivanja temelja s kojeg se ono iznosi. Kao opravdanje se uzima bodrijarovska ideja bestemeljnosti i nihilizma svijeta. Ipak, ona se mora preispitati. Za razliku od kritizerstva, kritika ima moć koju crpi iz pozicije onog tko kritizira. Ne moraju se nužno preuzeti obrasci Marcuseove filozofije, ali bi se trebala preispitati *moć kritičnog stava*. U nastavku rada nastojat ćemo da pokazati temelj razlike kritike ili afirmacije stvarnosti, i pokazati ima li kritika u suvremenim medijima ikakvu moć ili je zaista svijet medija izrastao na nihilističkim korijenima.

---

26 Baudrillard, Jean. *The perfect crime*, translated by Chris Turner, London - New York: Verso, 1996, p. 6.

Dijalog s tradicijom

Dijalog je termin koji je najbolje upotrebiti, jer su u dijalogu važne obje strane. U njemu se izražava ono pozitivno, kao i ono negativno određenog sadržaja. On jedini može obuhvatiti dvostruku prirodu povijesnog kretanja. Zbog toga ovaj termin dobro odražava dvostruku namjeru ovog teksta:

- Pokazivanje da je sadašnjost najbolje razmatrati na njenim temeljima – tradiciji na kojoj je nastala.
- Pokazivanje da sadašnjost ipak nije moguće svesti na neka tradicionalna razmatranja. Iako ima svojih prednosti Marcuseovo mišljenje, ipak moraju se pokazati da bilo kakvo slijepo, nekitičko preuzimanje određenih stavova može biti problematično. Stoga se pitanje kritike mora, također, kritički promišljati, a to se najbolje čini kroz dijalog s ključnim momentima njegove filozofije.

Marcuse je glavni dio svojih stavova zasnovao pod utjecajem Hegela, Marksa, Freuda i Heideggera. On je od njih preuzeo ne samo slaganje s određenim stavovima, već i metodu kojoj je doprinio sa svojim novim originalnim uvidima. Jedan od tih uvida je *važnost kritičkog stava*. Hegela neki smatraju puko refleksivnim misliocem, koji osim iscrpnog ispostavljanja povijesti i refleksije sadašnjosti nema ništa novo za ponuditi. On, navodno, afirmira stvarnost takvu kakva jest i ne ostavlja prostora da se prema njoj kritički odnosimo. Čuvena teza “Što je zbiljsko to je umno”²⁷ je već u Hegelovo vrijeme bila različito interpretirana. Jedni su je interpretirali reakcionarno – afirmativno, dok su drugi u njoj vidjeli revolucionarnost – mogućnost kritike.²⁸ Sama činjenica da postoji mogućnost različitih interpretacija govori u prilog tome da s donošenjem sudova o Hegelovoj filozofiji treba biti oprezan. Iako govori o tome da je zadatak filozofije da na kraju ponudi iscrpnu refleksiju, on nigdje ne govori da se ona mora nužno odnositi afirmativno prema stvarnosti, posebno što se prema njoj odnosimo kroz niz posredovanja. To znači da nam stvarnost nije neposredno data, pa je onda trebamo samo prihvatiti ili negirati, već do nje tek trebamo doći. A do nje dolazimo dijalektički. Pokazuje se da je dijalektika u svojoj srži kritička jer se kreće između teze i antiteze. Kritika ne mora nužno biti negacija nekog sadržaja, ona može biti i afirmativna. To je Marcuse upravo prepoznao kao dijalektičan moment Hegelove filozofije i u njemu vidio mogućnost da se kritički stav filozofski utemelji. On kaže da je “najvlastitiji” problem povjesnosti kako se ona razvila nakon Hegela i da je njena muka u tome da postavi to dvostruko značnije: afirmaciju i negaciju, a da istovremeno izrazi zbivanje koje obuhvaća oba.²⁹ Zbog toga je izražavanje cjeline veoma težak i nezahvalan posao, može se čak reći i nemoguć.³⁰

27 Hegel, G.V.F. *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša, Svijetlost, 1989., str. 17.

28 Bloch je na tragu revolucionarnog tumačenja i tvrdi da slobodna subjektivnost na temelju svojih uvida uspostavlja zbilju. Po tome se upravo „ono što jest“ kod pravnih i prirodnih zakona razlikuje. Vidjeti: Bloch, Ernst. *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd: Komunist, 1997., str. 123.

29 Markuze Herbert, *Hegelova ontologija i teorija povjesnosti*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1981., str. 303.

30 Dokaz da je već Hegel ovoga bio svjestan je pasus u kojem kaže da je nesreća filozofije što prekasno saznaje kakav je svijet, a i kada sazna i kada ga reflektira stvarnost je „već otišla dalje“, jer praksa ne čeka teoriju da je reflektira, život ne čeka da bude obuhvaćen. Vidjeti: Hegel, G.V.F. *Osnovne crte filozofije prava*, str. 18.

Marcuse smatra da se teškoća Hegelove filozofije ne može prevladati egzistencijalizmom ili nihilizmom, već da sama dijalektika ima mogućnost samoprevladavanja. Dijalektiku ne treba shvatiti kao linearno kretanje koje naprosto izražava nekako stvarnost. Pojedinaac je stvaralac utoliko ukoliko sudjeluje u reproduciranju određenih šema, ili *odbija sudjelovanje u reproduciranju* i postavlja nešto novo kao svoju istinu. Dijalektika ne znači da subjekt postaje objekt povijesnog kretanja, već da je *subjekt taj koji stvara kretanje*. On s jedne strane, nekako percipira stvarnost, dok onda, s druge, donosi odluku u kojem pravcu će sudjelovati u istoj: *Ovo nije "egzistencijalizam". To je nešto životnije i očajnije: napor da se proturječi zbilji u kojoj su sva logika i sav govor lažni do te mjere da čine dio jedne osakaćene cjeline*.³¹ Osakaćena cjelina je izraz koji Marcuse koristi da pokaže kako se nepotpune ideje označavaju kao apsolutna istina i da suvremeni mislilac mora biti oprezan kad koristi Hegelove termine kao što su "um" i "cjelina". On smatra da ideja uma predstavlja ne-dijalektički moment njegove filozofije, i da autentična metoda mora priznati da našu situaciju opisuju sljedeća dva stava "Cjelina je istina" i "Cjelina je laž".³² To znači da um nikada zaista ne može obuhvatiti apsolutnu istinu. Nije li u ovoj točki Marcuseova pozicija slična bodrijarovskom nihilizmu? Kako je moguće uopće pristupiti stvarnosti ako je nikada ne možemo reflektirati u cjelini? Je li moguće razmatrati medije kao posredovanje između subjektivnosti i događanja ako nemamo uvid u njihovo mjesto u cjelini kretanja?

Kada dođe do problema istinitosti cjeline, Marcuse se počinje oslanjati na marksističke uvide. On afirmira određene uvide, pokazujući da Marksovo "preokretanje" Hegelove dijalektike nije bilo pomjeranje od jedne filozofske pozicije na drugu, niti od filozofije na društvenu teoriju, već da je riječ o spoznaji da su utvrđeni oblici života dostigli stupanj svoje povijesne negacije.³³ *Negativnost* je momenat koji omogućuje kretanje. Ipak, treba imati u vidu da pojam negativnost ne znači apsolutno negiranje i uništavanje zatečenog, već da on ima dvostruku funkciju: s jedne strane očuvanje onoga bitnog u tradiciji, dok s druge prevladavanje određenih momenata koji se ispostavljaju kao ne-suštinski. U tom smislu i sama kritika mora imati dvostruku funkciju – ona mora izraziti ono afirmativno sadašnjosti, da bi pokazala i ono što je u njoj negativno. To afirmativno sadašnjosti nije samo neka datost, zatečena realnost, u nju spada i *mogućnost*. S markističkom filozofijom koja se oslanja na Hegela prvi se put javlja ideja da realnost ne mora biti samo ono zatečeno, da u nju spada i *polje mogućeg*. Zbog toga rani Marks polaže mnogo nade u kritičku funkciju filozofije: *Um je uvijek egzistirao, samo ne uvijek u umnom obliku. Kritičar može, dakle, nadovezati na svaki oblik teorijske i praktičke svijesti, te iz vlastitih oblika postojeće stvarnosti razviti pravu stvarnost kao njeno trebanje (Sollen) i krajnji cilj*.³⁴

31 Markuze, Herbert. *Um i revolucija*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1966, str. 12.

32 Isto, str. 15.

33 Isto, str. 14.

34 Marx, Karl. *Kraći rani spisi*, Beograd: Dosije studio, 2009., str. 36.

Iako u ranim radovima³⁵ na još nekim mjestima afirmira moć kritičkog stava, u svojim kasnijim radovima Marks stavlja više akcent na *realnu promjenu stvari*. Zbog toga on već u *Njemačkoj ideologiji* govori o nedovoljnosti kritičkog stava. On kaže da su mladohegelovci sve kritizirali dok su starohegelovci mislili da su sve pojmi: jedni misle da je poanta u kritici dok drugi vjeruju da je samo riječ o tome da se svijet spozna onda će se stvari mijenjati.³⁶ Po njemu nije dobro ni jedno ni drugo stanovište. Ipak, Marcuse preuzima od njega važnost kritičkog stava pokazujući da je *kritika preduvjet bilo kakve promjene*. Nije moguća nikakva promjena, počivala ona na marksističkim ili nekim drugim temeljima, ukoliko se prvo na izvrši temeljna kritika postojećeg stanja stvari. Kako bi se ona izvršila, mi moramo govoriti o *moгуćnosti* da stanje ne bude onakavo kakvo jest. Tu mogućnost ne treba shvatiti kao nužnost, jer bi onda subjekt bio objekt kretanja. Mogućnost treba shvatiti kao slobodu pojedinca da se kritički odnosi prema postojećem na taj način da ga može mijenjati u pravcu vlastitih ideja. Te ideje nisu utopije ili fantazije, one se ne moraju nužno odnositi na cjelinu, one se mogu odnositi na neke posebne regije postojećeg, iako Marcuse prije svega smjera na društveno-političke odnose.

Afirmativna ili kritička kultura

Marks pokazuje da je pojedinac u suvremenom svijetu samo formalno pravno slobodan, dok se realno nalazi u otuđenom stanju. Materijalno i pravno nisu sinkronizirani po njemu, i dok je pravo izraz najviše jednakosti građana, u materijalnom svijetu se događa sve veća nejednakost u distribuciji bogatstva. Na određenim mjestima pokazuje da ako bi se pravo detaljno analiziralo moglo bi se doći do proturječnosti čak i u okviru njegovog samog sustava.³⁷ Ovu logiku Marcuse preuzima i pokazuje da se slična stvar događa na području kulture. Naime, suvremena kultura postaje *afirmativna*. To znači da se u kulturi posredstvom medija predstavlja da su svi ljudi jednaki, dok se u realnosti oni nalaze s ogromnim materijalnim razlikama. Više se ne radi o tome da se pokaže svrha postojanja, već da se izda privid sreće i jednakosti. Pojedinac se određuje ne u odnosu na okolnosti u kojima se nalazi već u odnosu na predstavu koja mu se "servira" posredstvom različitih medija kulture. On se ne promatra kao član realne političke zajednice, već kao član idealne, simulirane slike o sebi i svijetu. Osjeća se kao izolirana individua, i postaje *apstraktni pojedinac* jer ta iluzija postaje njegova istina.³⁸ Tako Marcuse razlikuje dva pojma kulture: kulturu koja obuhvaća duhovno i materijalno u jedinstvu, i afirmativnu kulturu u kojoj se duhovni svijet uzdigao iznad materijalnog u periodu građanskog društva.³⁹ Afirmativna kultura je u svojoj osnovi ne-inovativna. U njoj se ne događa stvaranje nečeg

35 On, na primjer, kaže da treba izvršiti bezobzirnu kritiku postojećeg stanja stvari, bez straha i mišljenja kakve će posljedice ta kritika donijeti. Isto, str. 35.

36 Marks, Karl. *Njemačka ideologija*, Beograd: Štamparsko-izdavačko preuzeće Srbija, 1975. str. 45.

37 Usporedi: Golić, Tanja. „Marksovo razumevanje ideologije“ u: ARHE, god. XIII, br. 26, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016., str. 275-299.

38 Markuze, Herbert. „O afirmativnom karakteru kulture“, u: *Estetska dimenzija*, Zagreb: Školska knjiga, Biblioteka 1981, str. 46.

39 Isto, str. 47.

novog, već se samo određene šeme i slike predstavljaju kao istina sadašnjeg svijeta. Kao što sam naziv sugerira – afirmativna kultura afirmira postojeće šeme i mehanizme sustava posredstvom medija. Cijeli kulturni sloj i sve što u njega spada: umjetnost, obrazovanje, znanost, društveni život itd. nastoji se preobraziti u afirmativnu kulturu. Mediji u ovom procesu igraju veliku ulogu. Njihov posao nije prikazati istinu, nego određenu *sliku stvarnosti*. To je točka u kojoj bi se Baudrillard i Marcuse pored svih njihovih razlika složili. Mediji simuliraju, ne samo događaje, nego cjelokupnu realnost. Ipak, mediji ne rade samo u svojoj službi. Oni su tu za – nekoga, za – pojedinca. Ipak, baš zato što se zanemaruje realno stanje pojedinca, čini se da je on izolirani subjekt u toj simuliranoj stvarnosti. Međutim, Marcuse nastoji pokazati da je pojedinac samo prividno izoliran od svih događanja. Marcuse je u potpunosti na tragu marksizma i idealizma kada pokazuje da pojedinac nije realno izoliran, da je čak i pasivan pojedinac u neku ruku aktivan.

Pojedinac koji ima pristup svim medijima nema dublji motiv da promišlja stvarnost. Poslije dugačkog radnog dana njegova je jedina namjera “opustiti se ispred TV-a” i ne razmišljati o “ozbiljnim” stvarima. Društvene mreže, mogućnost komentiranja, afirmiranja i kritike određenih sadržaja stvaraju privid da je zaista nešto realno promijenio. To je po Marcuseu, posljedica sustava u kojem se pojedinac nalazi. On se “utapa” u afirmativnu kulturu. On se osjeća da joj pripada jer ona u sebi sažima sve razlike i različitosti. U toj afirmativnoj kulturi je sve prihvatljivo i nema skoro uopće više cenzure. U redu je nešto prihvatiti, ali je isto tako u redu nešto kritizirati. Na određenim mjestima se čak postavlja pitanje granice slobode govora i izražavanja posredstvom medija. I dok je ranije kultura bila dostupna samo određenim slojevima i jasno razgraničavala više i niže slojeve društva ona u suvremenom svijetu posredstvom medija postaje dostupna svima. Posljedica toga je da ona prestaje izražavati realne razlike, već ih samo asimilira. Ima li izlaza iz afirmativne kulture? Može li kritika stajati nasuprot afirmativnoj kulturi i ako može gdje je njeno mjesto?

Marcuse smatra da kultura nije uvijek bila afirmativna, jer ako jest onda se nalazimo na polju gdje se uvijek događa simulacija i afirmiranje postojećeg stanja stvari. On pokazuje kako posredstvom tehnike i medija u suvremenom svijetu više nego ikad postaje vidljiva negativna strana afirmativne kulture i u istinskom smislu ona postaje dimenzija za sebe. Kritika je u tehničkom svijetu prešla u drugi plan: kritičke vrijednosti prelaze u tehničke vrijednosti.⁴⁰ To znači da je i oštrica istinske kritike oslabljena. Postavlja se pitanje je li onda ona ukinuta? Ako su mediji počeli raditi u službi masovne kritike – kritizerstva – je li onda kritika postala isto što i afirmacija? Utapanje u sustav? Sudjelovanje i u iluziji? Je li zaista simulacija zamijenila stvarnost i bilo kakvu priču o istoj?

Marcuse pokazuje da djeluje da jest: međutim, reći da je bilo kakva mogućnost kritike i promjene izgubljena, znači vrtjeti se u afirmativnoj kulturi. Isto tako kritika radi kritike po njemu neće mnogo pomoći. Postoji li onda neki medij gdje kritika nije izgubila svoje djelovanje? Na nekim mjestima Marcuse kaže da postoji i da je to svojevrsan spoj *medija* i *umjetnosti*. Dok je afirmativa

40 Marcuse, Herbert. “Some social implications of modern technology.” in: *Studies in Philosophy and Social Science* 9.3 (1941): p. 147.

kulutra jednosmjerna – servira pojedincu kakav je svijet koji treba živjeti, a onda on to jednostavno prihvaća, afirmira i reproducira, umjetničko-kritička realnost ima obrnut smjer – pojedinca koji misli vlastitom glavom, koji sam određuje kako će živjeti. Ipak, autor nije naivan i pokazuje da to nije izoliran pojedinac koji živi kao samotnjak, on odmah mora postati svjestan svoje ekonomske i društvene funkcije. Međutim, Marcuse smatra da je pojedincu danas teže nego ikad zaista osmisliti inovativan način kritike i stvaralaštva, iako djeluje da s dostupnošću informacija i sredstava može biti lakše nego ikad i da zaista sudjeluje u javnom prostoru više nego ikad. Zašto mu je teže? Zato što je sa svih strana “bombardiran” informacijama, reklamama, idejama o proizvodima koje treba koristiti, koje ne treba, tako da pitanje o bazičnim ljudskim potrebama prelazi u drugi plan. Pitanje o istinskim potrebama se ni ne postavlja, ono je samorazumljivo. Ipak, pravi kritički mislilac će to pitanje postaviti, i odgovor opravdati. Opravdanje svakako ne bi smjelo ići u pravcu zadovoljenja nekih posebnih interesa već jednog dubljeg objašnjenja i opravdanja o konstelaciji i strukturi stvarnosti. Po njemu, pojedinac ipak ima neku moć koja nije samo prividna. Pojedinac može biti slobodan stvaratelj svog života i prostora. Rješenje nije ukinuti slobodu medija već je na pravi način usmjeriti. Što to znači? Pojedinci moraju prestati bivati *mimetičari*⁴¹, podražavatelji stvarnosti. Marcuse smatra da je osnovni način javnog ispoljavanja pojedinaca čak i kad misle da kritiziraju ne-kritički, već mimetički. Oni kopiraju ponuđene šeme vjerujući da su smislili apsolutno nešto novo, ne pitajući se o načinu na koji im se određene ideje predočavaju. Afirmativna kultura ne egzistira sama od sebe. Ona opstaje zahvaljujući onima koji je *reproduciraju*.

Reprodukcija i(li) simulacija

Marcuse i Baudrillard filozofski nalaze na dvije aposlutno različite pozicije. Baudrillard optužuje Marcusea da je na tragu Hegela i Marksa preuzeo prosvjetiteljsku logiku⁴², poimanje vremena i način mišljenja, i da zbog toga nije u stanju misliti različite nivoe i strukture od kojih je svijet generalno sačinjen: *Marksizam se nije otarasio moralne filozofije prosvjetiteljstva. Odbacio je njegovu naivnu i snetimentalnu stranu, ali je zadržao religiju – moralizirajući fanatizam o prirodi koju treba osvojiti.*⁴³ Ipak, treba biti oprezan s ovakvim optužbama, jer se dijalektika ne mora nužno svoditi na prosvjetiteljsku logiku, posebno *negativna dijalektika*. Ona ne smatra da je određeni stupanj europske kulture “iznad” drugih civilizacija, već samo pokazuje da određen način proizvodnje drugačije pogađa određene regije u kojima se izražava na različite načine. Ipak, u detaljnije objašnjenje razlike između dvije pozicije nećemo ulaziti. Pokazat ćemo da postoji svojevrsna *sličnost* u načinu na koji ova dva autora reflektiraju medije. Sličnost se odnosi u načinu na koji se masa odnosi prema medijskim sadržajima.

41 Marcuse, Herbert. “The new forms of control.” in: *Technology and Values: Essential Readings*, 159, 2010., p. 409.

42 Adorno pokazuje da je “svaljivanje odgovornosti” na prosvjetiteljski način mišljenja također put koji kultura koristi da bi opravdala sebe i odgovornost onih koji je reproduciraju. Odgovornost ne može biti u samom načinu mišljenja, nego u načinu na koji se to mišljenje primjenjuje. Vidjeti: Adorno, Teodor. „Kritika kulture i društvo“, u: *Filozofsko sociološki eseji o književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 1985., str. 222.

43 Bodrijar, Žan. *Ogledalo proizvodnje*. Kritička iluzija istorijskog materijalizma, Beograd: anarhija/blok 45, 2011., str. 48.

Što se tiče odnosa između zbilje i imaginacije, tu se ova dva autora razlikuju. Marcuse smatra da zbilja nije izgubljena u svijetu fantazije, dok Baudrillard ide korak dalje i pokazuje kako je zbilja postala produžetak fantazije i kako su granice između simulakruma i simulacije skoro pa izbrisane. On daje čuveni primjer etnologije i postavlja pitanje ima li grupa znanstvenika koja dolazi istražiti određeno pleme validne rezultate ako se već na neki način susrela s tim istim plemenom i u tom susretu promijenila njihov uobičajeni način života?⁴⁴ Suvremena kultura isto tako mijenja sve s čim dođe u kontakt. Ipak, Marcuseovi uvidi ne proturječe ovome, jer on pokazuje da je problem upravo u tome što se preko medija nastoji nametnuti određeni način života tako da se on kroz reprodukciju posredstvom individua očuva i nastavi da živi. Sam Baudrillard, također, govori o terminu *reprodukcije*. On smatra da suvremeni čovjek u histeriji da će se obrisati granice između realnog i imaginarnog i da zbog toga nastoji reproducirati ono što misli da je stvarno, da ga očuva. Ali kako on kaže, prekasno je!⁴⁵ Granice su već obrisane, kritika je pokušaj da se spasi stvarnost, pokušaj koji ne može uroditi plodom. Međutim, sličnu stvar govori Marcuse pokazujući, ipak da kritika ima dvije svoje strane.

Kritezerstvo je to koje sudjeluje u procesu reprodukcije. Reprodukcija je svojevrsna simulacija. *Reproduciranje* onog što se nudi kao sustav vrijednosti nije ništa drugo nego *simuliranje simulacije*, ili sudjelovanje u općem procesu brisanja granica. U tom smislu kritezerstvo predstavlja nastavak afirmativne kulture. Kritezerstvo, paradoksalno, predstavlja očuvanje afirmativne kulture. Kritika u svom pejorativnom određenju nije ništa drugo nego simulacija realnosti. Očuvanje prividne slike svijeta. U simulaciji i reprodukciji kao i u kritici sudjeluju svi: od onih koji kreiraju vijesti, do onih koji ih čitaju, gledaju slušaju, pišu i komentiraju. Takvim utjecajem na stvarnost, takvim sudarom informacija, same se informacije mijenjaju, preoblikuju, i istina polako odlazi u drugi plan. Pojedinaac koji nema mogućnost empirijski provjeriti činjenicu najčešće je prinuđen vjerovati onome što pročita, i ne samo da vjeruje već donosi vrijednosni sud o tome. On sudjeluje u pletenju priče, reproducira šemu gdje se brišu granice. Baudrillard smatra da to ide to te mjere da se sama povijest nastoji simulirati.⁴⁶ Ipak, Marcuse smatra da u toj igri iluzuje ipak postoji nešto što je istina i da je zadatak kritičara da do nje dođe. To ne znači apsolutno sve kritizirati, jer pokazano je da bi to bila kritika u svom kritizerskom ispoljavanju, reprodukciji i simulaciji. Po njemu izlaz iz agresivnog-tehničkog društva koje posredstvom medija održava istinu mora ići preko umjetnosti, jedine regije koja je oduvijek bila između istine i laži, koja ima mogućnost metaforom raskriti postojaće šeme. On također govori o tome da je kreiranje novog, drugačijeg svijeta uvijek već simulacija, jer se ne pozivamo na sadašnji već govorimo o *moćem svijetu*.

44 Bodrijar, Žan. *Simulakrum i simulacija*, Novi Sad: Svetovi, str. 11.

45 Isto, str. 26.

46 Isto, str. 45.

Eros i medijski prostor

Prije govora o kritici i ideji jednog mogućeg svijeta, Marcuse pokazuje kakva je analiza sadašnjeg. Prije svega treba razlikovati način na koji pojedinac i njegove potrebe postoje oduvijek od onoga što su potrebe suvremenog svijeta da bi se demarkirala granica između onoga što je nužno od onoga što je moguće. Dio kulture, osim proizvedenih potreba vremena, čine i prirodne potrebe individua (psihološkim rječnikom, homeostazne potrebe: hrana, seksualni nagon, spavanje...). Međutim, upravo se u proizvedenim potrebama vidi jednodemnzioalanost suvremenog svijeta. Iako su prirodne potrebe skoro uvijek i skoro svuda iste, proizvedene, kulturne (u uskom smislu riječi) nisu. Marcuse nastoji pokazati da u tehničkom svijetu pojedinci rijetko sami osmišljavaju kako će potrošiti “višak nagona”, slobodnog vremena i energije. Oni se zapravo ni ne pitaju o drugim potrebama. Najčešće su “uronjeni” u svakodnevicu u nastojanju da prežive.

Sve veći stupanj tehnologizacije i racionalizacije onemogućuje slobodno osmišljavanje vlastitog prostora. Kritika ili afirmacija dolaze iz već ponuđenih šema. “Šeranje” i “kopiranje” sadžaja je osnovni način na koji pojedinac komunicira putem medija. On se prema Marcuseu nalazi u jednoj prividnoj slobodi da izabere nešto što je zapravo već unaprijed osmišljeno, iskontrolirano i predviđeno.⁴⁷ Problem se nalazi u tome što je pojedinac usmjeren prije svega na to da afirmira određene pojave društva, a čak i kada ih kritizira, on se utapa u već ponuđene šeme kritiziranja. Individua se najčešće identificira sa svojim društvom, ali i društvom u cjelini. Moć negativiteta je u potpunosti oslabljena. To znači da je mogućnost jedne radikalne kritike, također, oslabljena. To je upravo razlog zbog kojeg Baudrillard pokazuje da je prostor jezika i komunikacije upao u beskonačan proces simulacije. Nije riječ o tome da se stvarnost kritizira, već da se ona dekonstruira, interpretira, osmisli.⁴⁸ Međutim, Marcuse nastoji pokazati da se upravo na temelju psiholoških potreba i strukture pojedinca može napraviti paralela s povijesnim razvojem, točnije, ontogenetsko i filogenetsko može biti u vezi. To znači da nije sve upalo u beskonačan proces interpretacije, nego da postoji određena logika kroz koju je moguće objasniti odnos pojedinca i medija. U tom smislu medijski prostor pokazuje samo jedan od momenata kroz koji eros nalazi način da se sublimira – u tehničkom svijetu represivno desublimira, jer ne izražava mogućnost svog napretka na adekvatan način, već onemogućuje istinsku negaciju i kritiku putem afirmacije i kritizerstva. Mediji su tu samo sredstvo da se očuva socijalni mir.

On tvrdi da su zabranjeni uvidi u psihoanalizu (koji se odnose na Freudovo premještanje težišta s biologičkog na kulturno stanovište) *temelj* na kojem gradi svoju ideju o mogućnosti jedne civilizacije koja možda ne bi bila represivna kao postojeća. To nisu samo psihoanalitičarski pojmovi – riječ je o promjenjivosti nagona-potreba koji se nekako objektiviraju u društveno-povijesnom svijetu.

47 Ako je sloboda sloboda uvijek za isto, onda ona ukida samu sebe. Čini se da u novom sustavu nema puno prostora za osmišljavanje novog načina života. Ništa se ne može pojaviti, osim ako nije već unaprijed dopušteno. Usp. Horkheimer, Max. Adorno, Teodor. „Kulturna industrija“, u: *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo: Svijetlost, 1989, str. 140.

48 Ashley, David. „Marx and the Excess of Signifier: Domination as Production and Simulation“, in: *Sociological Perspectives*, Vol. 33. No.1, Sage Publications, 1990. p. 140.

Načelo užitka (Eros) ima potrebu da se zadovolji kroz načelo zbiljnosti. Međutim, u tom procesu ono nailazi na otpore vanjskog svijeta.⁴⁹ Načelo zbiljnosti postavlja granice načelu užitka i u tom procesu dolazi do potiskivanja koje se odvija na dva plana:

1. ontogenetički: rast postisnutog pojedinca od ranog djetinjstva do njegove svjesne društvene egzistencije.
2. filogenetički: rast represivne civilizacije od prvobitne horde do civilizirane države.⁵⁰

Potisnuti nagon se kroz određeni vremenski period izražava i on je uzrok promjene, prevladavanja, kretanja. On je u osnovi negativne dijalektike pokretač koji nastoji svladati otpore. Suvremena civilizacija je specifična po tome što njeno načelo zbiljnosti nije takvo da mu za razliku od ranijih perida onemogućava da to učini. Nego, ona to čini tako što mu nudi šeme kroz koje potisnuti nagon može izraziti, zadovoljiti, desublimirati, a da sama civilizacija ostane netaknuta. Lukavstvo i moć suvermene civilizacije počivaju u njenom sustavu koji joj dopušta da se očuva, da pojedinca ne postavi nasuprot sebi nego da ga asimilira zadovoljavajući samo prividno njegove potrebe. Gdje je uloga medija, afirmacije i kritike u tom procesu?

Mediji su u takvoj civilizaciji, po Marcuseu, samo jedan od načina koji pojedincu onemogućuje osmišljavanje vlastite šeme i načine ispoljavanja erosa. Pomoću njih civilizacija "servira" pojedincu načine na koji će to učiniti: govor i izražavanje seksualnosti je prisutan svuda, mogućnost "slobodnog" izražavanja, afirmacija i kritike, "mirni" protesti i dr. samo su neki od načina da se potisnuti nagon zadovolji. Pojedinaac to čini ni ne pitajući se o istom. Dok je njegov radni dan težak i dugačak stvara pojedincu potrebu da nešto promijeni. Međutim, slobodno vrijeme koje ima on koristiti najčešće zanimajući se za različite sadržaje koji mu tehnički svijet putem medija nudi. Putem tih medija on desublimira svoj nagon i uranja se u svakodnevicu. Ipak, višak nuklearnog naoružanja, konstatni ratovi itd. samo su dokaz da sublimirani nagon nije u potpunosti ispoljen. Oni, također, govore u prilog tome da je njihovo izražavanje u nuklearnom i tehničkom svijetu opasnije nego ikad. Ima li izlaza iz tog procesa, znači li kritika išta u jednom takvom otuđenom svijetu?

Marcuse smatra da znači. Ispostavljanjem strukture i načina na koji je svijet ustrojen u svom odnosu prema pojedincu, raskriva se mehanizam njegovog održavanja. Vraćajući se na marksističku ideju o mogućem svijetu on pokazuje da kritika mora biti radikalna i pokazati da samo područje rada i medija treba mijenjati. Nagon ima više načina da se zadovolji i medijski prostor to pokazuje. Rješenje nije ići do krajnjih granica i kušati postojeći svijet, jer to može biti fatalno. Opasnost rata je u suvremenom svijetu veća nego ikad. Rješenje je u promjeni uvjeta rada gdje onda medijski prostor neće biti jednostavno izraz represivne desublimacije već izraz jedne ozbiljne krtičke svijesti koja smjera na efikasnije preoblikovanje stvarnosti. Pojedincu mora biti vraćena istinska sloboda kritiziranja u medijskom prostoru. To ne znači oživljavati neprestano različite negativne sadržaje.

⁴⁹ Vidjeti: Markuze, Herbert. *Eros i civilizacija*, Zagreb: Naprijed, 1995. str. 20.

⁵⁰ Isto, str. 25.

Naprotiv, Marcuse, koristeći se psihoanalitičkom metodom, pokazuje da naša *sjećanja*⁵¹ utječu također na kreiranje realnosti. On smatra da je to u potpunosti u suglasnosti s idejom negativne dijalektike. Nije riječ o destrukciji, povratku na izvor, nego pokazivanju kako se oživljavanje sjećanja može ispoljiti u sadašnjosti. Sadašnjost kreira budućnost, a ne prošli, minuli događaji. To znači da medijski prostor nije samo slika otuđenih procesa, već i jedne subjektivnosti koja je, s jedne strane represivno desublimirana, dok je s druge slobodna. Medijski prostor je istovremeno polje *kritizerstva* i *kritike*. Pitanje što će se u njemu prezentirati nije samo pitanje hoće li se nešto simulirati nego kakva će se realnost tom simulacijom kreirati.

Baudrillard će pokušati osporiti ovu Marcuseovu tezu pokazujući da *rad* za njega predstavlja osnovu čovječnosti i povijesti: *Rad je definiran kao nešto što tijelo i društvenu razmjenu lišava svih ambivalentnih i simboličkih kvaliteta i tako ih svodi na racionalnu, pozitivnu, jednostranu investiciju. Produktivni eros pokazuje sve alternativne kvalitete značenja i razmjene u simboličkom pražnjenju, u korist procesa proizvodnje, akumulacije i prisvajanja. Da bismo doveli u pitanje proces koji nas podređuje sudbini političke ekonomije i teroru vrijednosti, i da bismo iznova sagledali pražnjenje energije i simboličku razmjenu, koncept rada i proizvodnje koji je proizveo Marks (da ne govorim o političkoj ekonomiji) moraju se tumačiti i analizirati kao ideološki koncepti utkani u opći sustav vrijednosti. A ako želimo pronaći područje s one strane ekonomske vrijednosti (što je zapravo jedina revolucionarna perspektiva), onda se ogledalo proizvodnje, u kojem se održava cjelokupna zapadna metafizika, mora konačno razbiti.*⁵² Ipak, Marcuse pokazuje da to nije sirovi rad kao takav, već odnos čovjekovih potreba i viška njegovih nagona, oni su ti koji pokreću kotač povijesti. U tom smislu imaginacija i prostor medija imaju ogromnu ulogu u čovjeku: ako čovjek uvijek već proizvodi svoju realnost, ako praktičko nije polje nužnog, već mogućeg osmišljavanja svijeta, zašto onda ne bismo osmislili svijet koji nam odgovara? Eros mora imati polje gdje će igrati.⁵³ Nagon se mora ispoljiti. Čovjek može utjecati na kreiranje načela zbiljnosti koje određuje kako će se on izraziti, koje postavlja granice. On ima izbor da prostor medija koristi u okviru već ponuđenih šema, u kojima je polje gdje će se eros igrati već unaprijed određeno. On ima mogućnost i da stvori nove šeme u kojima će mediji biti proces ne samo beskonačne reprodukcije i simulacije, već slobodnog prostora igre. Stvarnost mora biti takva da potiskivanje svede na minimum, onda je mediji neće morati simulirati.

51 Isto, str. 186.

52 Podv. T.T. Bodrijar, Žan. *Ogledalo proizvodnje*, str. 25.

53 "Eros must have its field to play in. One cannot love the unlovely" Vidjeti: Fremstad, John. "Marcuse: The Dialectic of Hopelessness", in: *The Western Political Quarterly*, Vol. 30. No.1, 1997, p.87.

Umjesto zaključka

Jednostavno rečeno, kultura u koju spadaju i mediji nije područje nekog duhovnog svijeta koji je odvojen od materijalnog. Duhovno i materijalno se prepleće i mediji u tom procesu imaju posredničku funkciju. U njima se prepleću afirmacija, kritizerstvo i kritika. Kritizerstvo, kao što smo nastojali pokazati spada u područje afirmacije, simulacije i reprodukcije. Stoga u medijima, zaista, postoje i dalje dvije važne točke: afirmiranje i kritika postojećeg. Iako oslabljena, moć kritike nije uništena. Ako govorimo da se stvarnost pretvorila u apsolutnu simulaciju, u bezbroj likova u ogledalu koji se odvajaju, onda to ne znači da i dalje ne postoji nešto što bi u tom odrazu bila stvarnost. Postavlja se samo pitanje načina kako ćemo do nje doći. Marcuse nudi jednu psihoanalitičku teoriju koja nastoji preobraziti klasična dostignuća njemačke filozofije i marksizma. Spas možemo možda tražiti u negativnoj dijalektici, ali samo ako je shvatimo u osnovi kao kritičku, koja svoj prostor nalazi na području između realnosti i mogućnosti, a ne nužnosti i iluzije. Sadašnjost je interpretacija, budućnost je mogućnost, ali ne kao iluzija ili simulacija stvarnosti, nego kao slobodno područje ostvarivanja. Simulacija nije ništa drugo nego stvar u ogledalu koja se kreće i vrti u krug tako da joj se istinska slika ne može ocrtati. Ipak, to ne znači da istinska slika ne postoji, do nje samo treba doći. Dijalektika, dijalog, kritika jesu izgubili svoju moć koju su imali ranije. Posredstvom medija njihova snaga je umanjena. Ipak, odgovornost onog koji misli i koristi medije na određen način je u tome hoće li samo nekritički "šerati" određene sadržaje ili će preispitati njihovo porijeklo, ocrtati njihov lik. Moć medija nije izgubljena, dok god postoji kritika koje neće paradoksalno biti afirmacija realnosti.

Literatura:

- Adorno, Teodor. „Kritika kulture i društvo“, u: *Filozofsko sociološki eseji o književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Ashley, David. „Marx and the Excess of Signifier: Domination as Production and Simulation“, in: *Sociological Perspectives*, Vol. 33. No.1, Sage Publications, 1990. pp. 129-146.
- Baudrillard, Jean. *The perfect crime*, translated by Chris Turner, London - New York: Verso, 1996.
- Bodrijar, Žan. *Ogledalo proizvodnje*. Kritička iluzija historijskog materijalizma, Beograd: anarhija/blok 45, 2011.
- Bodrijar, Žan. *Simulakrum i simulacija*, Novi Sad: Svetovi, 1991.
- Bloh, Ernst. *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd: Komunist, 1997.
- Golić, Tanja. „Marksovo razumevanje ideologije“ u: ARHE, god. XIII, br. 26., Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2016., str. 275-299

- Fremstad, John. "Marcuse: The Dialectic of Hopelessness", in: *The Western Political Quarterly*, Vol. 30. No.1, 1997, pp.80-92.
- Hegel, G.V.F. *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo: Veselin Masleša, Svijetlost, 1989, str. 17.
- Horkheimer, Max. Adorno, Teodor. „Kulturna industrija“, u: *Dijalektika prosvetiteljstva*, Sarajevo: Svijetlost, 1989.,
- Markuze, Herbert, *Hegelova ontologija i teorija povjesnosti*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1981.
- Markuze, Herbert. *Eros i civilizacija*, Zagreb: Naprijed, 1995.
- Markuze, Herbert. „O afirmativnom karakteru kulture“, u *Estetska dimenzija*, Školska knjiga, Biblioteka Suvremena misao, Zagreb, 1981.
- Marcuse, Herbert. "Some social implications of modern technology." in: *Studies in Philosophy and Social Science* 9, No. 3, 1941, pp. 138-162.
- Marcuse, Herbert. "The new forms of control." in: *Technology and Values: Essential Readings*, 159., 2010, pp. 405-412.
- Markuze, Herbert. *Um i revolucija*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1966.
- Marx, Karl. *Kraći rani spisi*, Beograd: Dosije studio, 2009.
- Marks, Karl. *Nemačka ideologija*, Beograd: Štamparsko-izdavačko preuzeće Srbija, 1975.

Criticism or Affirmation of Reality?

Abstract

Marcuse, continuing on philosophy of German idealism and Marxism, emphasizes that the core of the dialectical movement is negativity. Marcuse's approach shows us that it is not possible to interpret culture through classic Marx's base-superstructure relation, where the culture is simply a picture of reality. Contemporary culture, which becomes one-dimensional, denies this thesis. Culture through media, art and education may be affirmative, while covering up misconceptions of reality. It can also be critical, and revile existing misconceptions of reality in the sense that philosophy may potentially find a solution to the aforementioned problem. Purpose is to change the world, not violently, but through the cultural media. The author of this study will try to show the difference between contemporary culture and the culture of previous periods and that the role of thinker is to show that it is possible to change reality through various media.

Key words: *affirmation, dialectics, criticism, culture, media.*

This journal is open access and this work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.